

HARSÁNYI LÁSZLÓ

„Egyengessétek a sivatagban az Úrnak ösvényét...”

Az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület (OMIKE) működése 1908–1938 között*

1908 júliusában Hevesi Simon, a Pesti Izraelita Hitközség (PIH) rabbija¹ Ézsaiás próféta fent idézett gondolatával (Ézsaiás, 40. 3) zárta az *Egyenlőség*² című hetilapban megjelent felhívását, amelyben új zsidó kulturális szervezet megalkotását sürgette. Érdemes idézni ebből a száz év múltán is elgondolkodásra készítő írásból: „Magyar Zsidó Közművelődési Egyesület. Még nincsen... Fájdalom, a magyar zsidóság még nem szedte annyira össze szellemi és erkölcsi erejét, hogy megalkotta volna! De ami nincs, még lehet. És kell lennie!... Meg kell teremteni a nagyarányú országos szervezetet, mely magába foglalandja a magyar zsidóság színét-javát, mely központi és helyi bizottságokkal működve a felekezet buzgó tagjainak cselekvőképességét összezegezi, és egységbe rögzíti a felekezet kulturális érdekeinek biztosítására.”³

* Ez a tanulmány része egy készülő kötetnek, amelyben az OMIKE teljes történetét dolgozzuk fel. A kutatás ötletét HORÁK Magda „*Ósi hittet, becsületet a hazáért*”. OMIKE című, 1998-ban megjelent szöveggyűjteménye adta. A kutatómunkát hosszú ideig Vizi Évával közösen folytattuk, ezért e dolgozatban az ő munkája is benne van, amiért nagyon hálás vagyok. Külön köszönet illeti Molnár Juditot, aki történészként állandóan segítette erőfeszítéseimet.

¹ Hevesi Simon (1863–1943) rabbi, hittudományi és filozófiai író. Az Országos Rabbiképző Intézet tanára és vezérlő bizottságának tagja, az Országos Rabbi Egyesület elnöke, számos zsidó folyóirat társszerkesztője. A kor magyar zsidó társadalmi és kulturális életének egyik vezető egyénisége.

² Az *Egyenlőség* című társadalmi hetilap, amely 1882 és 1938 között jelent meg, a magyar neológ zsidóság legfontosabb orgánuma volt. A lap hasábjain sok információ olvasható az OMIKE működéséről.

³ HEVESI Simon dr., Magyar Zsidó Közművelődési Egyesület, *Egyenlőség*, 1908. július 12. 1.

Ez az írás indította útjára 1909 márciusában az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesületet, az OMIKE-t, amely 1944-es feloszlataáig nagy karriert futott be.

Előzmények⁴

Miért éppen ekkor született meg a 20. század első felének talán legsikeresebb magyar zsidó kulturális egyesülete?

Bár Európa számos országához hasonlóan az 1848-as törvények hazánkban is az emberi jogok részének tekintették az egyesülés szabadságát, a szabadságharc bukása utáni abszolutista rendszer ezt a jogot visszavonta. A lehetőséget (legalább is a zsidó szerveződésekhez) az 1867-es, úgynevezett emancipációs törvény⁵ és a kiegyezést követő új politika hozta el. A kétmondatos emancipációs törvény minden állampolgári jogot biztosított az ország izraelita vallású polgárainak. A folyamat egészét erősítette, hogy 1867-ben Ferenc József trónbeszédében az egyesülési jogot mint az alkotmányosság alapjogi biztosítékát emelte ki.

Mindez nem azt jelenti, hogy a zsidó egyesületek (régiesen egyletek) alapítása csak ekkor kezdődött volna meg. A fellelt alapító okiratok birtokában jelenleg úgy tudjuk, hogy az első magyarországi zsidó egylet az 1705-ben Körmenten alapított Chevra Kadisa volt. A másfél száz évvel később, 1862-ben végzett első hazai statisztikai összeírás⁶ országosan 579 különféle egyletről számolt be, s ebből 31-nek a megnevezésében szerepelt a *héber*, *zsidó* vagy *izraelita* szó, ezért ezek összefoglalóan zsidó egyesületeknek nevezhetők.

A zsidó egyesületek alapításának intenzitását tekintve kiemelkedően sikeres időszak volt a 19. század utolsó harmada,

⁴Bővebben lásd HARSÁNYI László: A magyarországi zsidó egyesületek fél évszázada (1868–1919). Megjelenik a *Századok* című folyóiratban 2015-ben.

⁵1867-ik évi XVII. törvénycikk az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében. Lásd <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5318> (letöltve 2014. január 11.).

⁶Magyarország különböző egyletei. *Statisztikai Közlemények. A hazai állapotok ismeretének előmozdítására*, IV, Budapest, MTA Statisztikai Bizottsága, 1862.

a kiegyezés utáni „aranykor”, a *Gründerzeit*, a gazdasági növekedéssel együtt járó, addig (és utána) sose volt polgárosodás időszaka (1. táblázat). Ez főleg a korszak első felére igaz. A folyamat végpontja 1895-re tehető, amikor – nagy nehézségek után – megszületett az úgynevezett recepciós törvény.⁷ Ezt követően sem hagyott alább az egyesületalapítási kedv (a csúcspont az 1899-es év volt, amikor 53 zsidó egyesületet hoztak létre), és nem szűnt meg a háború kitörésével sem.

1. táblázat. A zsidó egyletek, egyesületek száma és megoszlása az alapítás ideje szerint⁸

Az alapítás ideje	Az egyesületek száma	Az egyesületek számának alapítási idő szerinti megoszlása (%)
Nincs információ	43	2,9
1799-ig	27	1,8
1800–1867	94	6,2
1868–1895	631	41,9
1896–1919	591	39,2
1920–1944	120	8,0
Összesen	1506	100,0

A 19. század folyamán a hitélethez szorosabban kapcsolódó zsidó egyletek számbeli növekedése volt a legnagyobb mértékű. A fennmaradt alapító okiratok segítségével azonosított, 1944-ig működő másfél ezer egyesület harmada Szent Egylet, azaz Chevra Kadisa volt. Ezek az egyesületek jótékonyági és egyben vallási tevékenységet folytattak: betegeket láttak el, gondoskodtak az elhunytak eltemetésével kapcsolatos szertartásról, valamint rendben tartották a temetőket és a sírokat. A zsidó

⁷ 1895. XLII. tc. „Az izraelita vallásról”. A jogszabályt a főrendiház csak harmadszorra fogadta el. Mivel a támogató és az ellenző szavazatok száma megegyezett, Vay Béla főrendiházi elnök „igen” szavazata kellett az elfogadás-hoz. A törvény az izraelita vallást törvényesen bevett vallásnak nyilvánította, ezzel a többi nagy vallással egyenjogúvá vált a törvény előtt.

⁸ A számításokat BARABÁS Györgyi: *Magyarországi zsidó hitközségek, egyesületek, társulatok* (Budapest, MTA Judaisztikai Kutatóközpontja, 2007) című kötete alapján végeztem.

egyesületek sorában természetesen feltűntek további, a hitélet-hez szintén igen szorosan kapcsolódó szerveződések is. Ilyenek voltak például a Talmud-Tóra egyesületek vagy a Chevra Misnajoth egyletek (imaegyletek). A jóléti feladatokat az említettekén kívül több száz, egyéb típusba tartozó zsidó egyesület is önként vállalta. Ide számítható az a közel háromszáz, amelyeknek alapszabálya, megnevezése szociális, egészségügyi, valamint jótékonyossági tevékenységre utal. A gondoskodás az ezektől külön csoportba sorolható nőegyesületek (amelyek száma a fellelt alapító okiratok szerint meghaladta a háromszázat) működésének is része volt. A szociális feladatokat ellátó egyesületek zömmel az 1868 utáni negyedszázadban alakultak meg.

A jóléti szervezeteknél kisebb számban létrejött kulturális, tudományos, oktatási tevékenységet folytató egyesületek száma egyre nagyobb ütemben növekedett a 19. század második felében (2. táblázat). A kiegyezés és az emancipációs törvény előtti időből hét ilyen szervezet alapító okirata ismert, 1868 és 1895 között 17, 1895-től 1919-ig pedig 35. Ezeknek a közel fele, tényleges tevékenysége alapján, nem sorolható a különböző zsidó felekezeti irányzatokhoz, bár kötődésük valamilyen módon megmaradt a hitközségekhez, legalábbis vezető személyiségeikhez.

A 19. század utolsó harmadában a legnépszerűbb hazai kulturális egyesületek, a társasági és olvasóegyesületek megtalálhatók voltak a zsidó egyletek között is. A legrégebbi az 1842-ben Pozsonyban létrejött *Izraelitische Casino in der k. Frei- und Krönungsstadt Pressburg*. Az olvasóegyletek „úttörője” az 1866-ban megalakult *Tolnai Olvasó Egylet* volt. A közművelődési feladatokat ellátók közül elsőként jött létre az 1843-as alapszabállyal rendelkező, kissé bonyolult nevű szervezet: *A honi izraeliták között Magyar Nyelvet Terjesztő Pesti Egylet*, amely 1861-től *Izraelita Magyar Egylet* néven folytatta tevékenységét. 1887-ben, nagy erőfeszítések árán, a budapesti egyetemek zsidó ifjúsága kezdeményezésére megindult a *Zsidó-Magyar Közművelődési Egyesület* szervezése. A jelszó ez volt: „Légy zsidó, de magyar!”⁹ Működéséről azonban eddig nem kerültek elő dokumentumok.

⁹ RÓT Dezső: A Magyar-Zsidó-Közművelődési Egyesület. *Egyenlőség*, 1887. március 20. 2.

2. táblázat. A kulturális, tudományos, oktatási tevékenységet folytató egyesületek 1867 és 1919 között

Megnevezés	Az egyesületek száma	Az egyesületek megoszlása (%)
Dal- és zeneegyesület	11	13,4
Héber nyelv, tudomány	4	4,8
Iskolaügy/Iskolaegyesületek	28	34,1
Irodalmi/Közművelődési/ Kultúregylet	19	23,2
Olvasóegylet	3	3,7
Tanítóegylet	4	4,9
Társaskör, klub	10	12,2
Magyar Izraelita Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Egyesülete (MIEFHÖE)	3	3,7
Összesen	82	100,0

Az OMIKE indulása

A századforduló táján a sikeres és a sikertelen előzmények nyomán megérett a helyzet egy jelentős kulturális egyesület létrehozására, amely képes magához vonzani a zsidóság legjobb szellemi erőit. E gondolatot Szeged híres rabbija, Löw Lipót vetette fel a 19. század közepén. Akkor nem sikerült megalakítani a remélt egyesületet; nem jártak sikerrel a következő évtizedekben próbálkozó gondolkodók, így Löw Immanuel sem, aki atyja nyomdokain járva a bécsi Alliance példáját kívánta alapul venni, vagy Mezei Ernő országgyűlési képviselő, aki 1887-ben emlékiratban szólítja fel a hazai zsidóságot „egy zsidó magyar közművelődési egyesület” alakítására.¹⁰

A kudarcok után a század végén, majd az azt követő évtizedben – egyfelől az asszimilációt megkérdőjelező folyamatok ellenében, másfelől a dinamikus felhajtóerőkre támaszkodva – indult meg az Országos Magyar Izraelita Közművelődési

¹⁰ Emlékirat. *Egyenlőség*, 1887. február 13. 1.

Egyesület, az OMIKE szervezése.¹¹ Hevesi Simon felhívása nyomán – mint ahogyan erről az *Egyenlőség* részletes tudósításában beszámolt – 1908. október 22-én fontos egyeztető értekezletet tartottak. Érelődött a gondolat, hogy a „kultur-egyesület” megteremtéséhez szükség és lehetőség van összefogásra. Az egyesület létrehozásáról is akkor döntöttek, mivel úgy látták: „a kezdeményezés ma mindenesetre erőteljesebb és helyesebb nyomokon halad, mint a múlt e részbeli kísérletei”.¹² A további egyeztetésekre 1908 végén–1909 elején előkészítő bizottság jött létre. Az újságcikk szerint, amely erről beszámolt, az a fő feladat, hogy „a magyar zsidó közművelődést hazafias vallási alapon”¹³ fejlesszék. Ezt az asszimiláns zsidó társadalmi csoportok bázisán, az ő segítségükkel, magyar nyelven kell végezni. A századfordulóra minden más út bezárult a magyarországi zsidóság előtt. Fejtő Ferenc így írt erről az egyetlen lehetőségéről: „Egy nyelvében, vagy akár szellemiségében zsidó kultúra alól az asszimiláció Magyarországon hamar kihúzta a talajt. A héber megmaradt a vallásgyakorlás, a zsinagógák nyelvének, egyre kevesebben és mind rosszabbul értették, a jiddis nem lépte túl az északkelet-magyarországi ortodoxia szubkultúrájának kereteit, s nem volt képes a lengyel vagy orosz zsidó közösségek mintájára egy laikusabb, világibb kultúra nyelvéné fejlődni.”¹⁴

Az indulás nagyon sikeres volt. A szétküldött gyűjtőívekre 1909 márciusában már 1100-an jelentkeztek majdani tagként, és ami legalább ilyen fontos volt, jelentős pénzküldemények is érkeztek a születőben lévő egyesület címére. Az OMIKE alakuló ülését 1909. március 21-én tartották. Az ülésen elfogadták az egyesület alapszabályát és megválasztották tisztikarát. Az

¹¹ Ezt a felhajtóerőt képviselte többek között a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet (1877), az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat (1894), a *Magyar Zsidó Szemle* (1884), az *Egyenlőség* (1882). Továbbá legalább ilyen fontos ösztönzést jelentett a társadalmi felemelkedés programja a magyar zsidóság számára, amely megkívánta és egyszersmind magával is hozta a kulturálódás igényét és lehetőségét.

¹² A kultur-egyesület. *Egyenlőség*, 1908. október 25. 9–10.

¹³ Az Országos Közművelődési Egyesület előkészítő bizottságának üléséről. *Egyenlőség*, 1909. február 7. 8.

¹⁴ FEJTŐ Ferenc, *Magyarság, zsidóság*. História-MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2000. 142.

elfogadott alapszabály az egyesületi célokat és megoldásokat a következőképpen rögzítette: „Az egyesület célja a zsidó vallás eszméinek magyar nyelven való ismertetése, a vallásos gondolkozás terjesztése, a magyar zsidóság közművelődési ügyeinek felkarolása, azoknak hazafias és vallásos szellemben való gondozása, a hitfelekezeti iskolák támogatása, az iskolák fennmaradásának biztosítása és végül az, hogy a felekezeti közművelődés ügyeinek felkarolása, azoknak hazafias és vallásos iskolák ügyei iránt társadalmi úton érdeklődést ébresszen és az ország zsidó polgárait a felekezeti összetartásban, a hazafias, vallásos szellem ápolásában, a hithűség megőrzésében egyesítse.” E célok elérésére az egyesület feladatává tette, hogy népszerű, rendszeres, szabad tanfolyamokat állít föl, az irodalmat és művészetet pártolja, a főiskolai ifjúságot támogatja, felolvasásokat rendez, nyilvános könyvtárt és olvasótermet alapít, szükség esetén magyar nyelvű tanfolyamokat létesít, megvilágítja a felekezetet érintő közérdekű kérdéseket, közművelődési intézményeket teremt és középponti és helyi bizottságok szervezésével fejleszti a hitfelekezeti szellemi életet.¹⁵

Az OMIKE szervezete és vezetése

Az előkészítő munka során egyértelművé vált, hogy két vezetője lesz a majdani egyesületnek: Herzog Mór Lipót elnök¹⁶ és Hevesi Simon társelnök. Az alakuló ülésen rajtuk kívül megválasztották az egyesület – mai szemmel óriási létszámú – tisztikarát is. A 14 tiszteletbeli elnök és tag, az 50 fős igazgatótanács, valamint a 150 fős központi választmány (ezenkívül még hétagú hölgybizottság és 100 fős hölgyválasztmány) tagjai között megtalálható volt a kor zsidó értelmiségének, a hazai ipar és kereskedelem meghatározó tagjainak, a jelentősebb hitközszégek

¹⁵ Az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület indulása. *Egyenlőség*, 1909. március 28. 6–8.

¹⁶ Herzog Mór Lipót (1869–1934) üzletember, műgyűjtő. Képtára Budapest egyik legjelentősebb magángyűjteménye volt, fő ékességei a régi spanyol képek.

vezetőinek majd mindegyike.¹⁷ Fontos szerepet töltött be azután az OMIKE szinte egész történetében Weiller Ernő, az egyesület fáradhatatlan főtítkára (majd ügyvezető elnöke), akinek beszámolóiból részben rekonstruálni lehet az OMIKE 1910–1920-as évekbeli működését.¹⁸

Az 1909 elején induló egyesületnek év végére már 2300-nál több tagja volt. Ez a szám valószínűleg tovább nőtt 1910 májusáig, az egyesület belügyminiszteri bejegyzéséig.¹⁹

Az 1909. november 2-i igazgatótanácsi ülésen fontos állásfoglalásra került sor. Így ír erről az *Egyenlőség*: „Báró Gutmanné... azt a kérdést vetette fel, hogy más hitűek is lehetnek-e az egyesületnek tagjai. Az igazgatótanács erre azt felelte, hogy az alapszabályok egyáltalán nem zárják ki a más hitűek tagságát. A kulturmunkában, melyet minél tágabb körben kíván az egyesület végezni, szívesen lát mindenkit, aki céljait, melyek a felekezeti mellett a magyar kultúra ápolására irányulnak, előmozdítani hajlandó.”²⁰

Az egyesület első, félévi működését leíró zárszámadása valamivel több mint 11 000 korona bevételről számolt be. Ez az összeg szinte kizárólag a befizetett tagdíjakból származott.

¹⁷ Így például az alelnökök között találhattuk Weiss Manfrédot, a csepeli gyárak tulajdonosát, Kohner Adolf nagybirtokost és neves műgyűjtőt, Adler Illés és Fischer Gyula pesti rabbit. Az igazgatótanács tagja volt Alexander Bernát filozófus, Ágai Adolf újságíró, Bacher Vilmos egyetemi tanár, Bernstein Béla szombathelyi, Kecskeméti Lipót nagyváradi, Löw Immánuel szegedi rabbi, Szabolcsi Miksa újságíró, Beregi Ármin, a Magyar Cionista Szövetség elnöke, Basch Gyula festő, Munkácsi Bernát nyelvész, akadémikus.

¹⁸ Weiller Ernő (1879–1944) ügyvéd, várospolitikus. Számos zsidó egyesület alapításában vett részt. Az OMIKE vezető tisztviselője annak megszűnéséig.

¹⁹ Az OMIKE működésével kapcsolatos dokumentumok – csakúgy, mint a két világháború közötti egyesületi életé általában – nagyon hiányosak. Így például nem maradt fenn, de legalábbis eddig nem került elő semmilyen tagnyilvántartás, amelynek alapján az egyesületi tagság összetételére bármilyen következtetést vonhatnánk. Ugyanakkor említést érdemel, hogy egy 1943-as jegyzőkönyv (BFL2 0037), amelyet Budapest Székesfőváros IX. kerületi előjárója vett fel, az egyesület taglétszámát 5298 főben állapította meg.

²⁰ Beszámoló az Egyesület igazgatótanácsának üléséről, *Egyenlőség*, 1909. november 7. 10.

Az elfogadott és a Belügyminisztérium által jóváhagyott alapszabály a jelenleg rendelkezésre álló információk szerint 1934-ig nem változott. Erre utal egy 1933 januárjában kelt levél, amelyet dr. Páskándy János belügyminiszteri titkár szignált: felhívja a budapesti főpolgármestert, utasítsa az egyesület vezetését az 1910-ben láttamozott alapszabály módosítására.²¹ A két alapszabály közötti eltéréseket – ha eltekintünk az apróbb stiláris, illetve a változó megnevezések, a megváltozott pénznem stb. okozta módosulásoktól – valójában csekélynek mondhatjuk. Fontos volt azonban az az új paragrafus, amely az egyesület korábbi céljait egészítette ki, szentesítve egyszersmind azt a gyakorlatot, amelyet 1921-től, a numerus clausus törvény megalkotása után folytatott az OMIKE: „6. §. 5. A magyar zsidó ifjúságnak, elsősorban az egyetemi és főiskolai hallgatóknak anyagi és erkölcsi támogatása, valamint hazafias, vallásos, önművelődési és testedzést célzó törekvéseinek elősegítése.”²²

Néhány új megfogalmazás a szervezet egészében és annak vezetésében bekövetkezett változásokat rögzítette (3. táblázat).

3. táblázat. Változások a szervezeti felépítésben és a vezetés terén (1910–1934)

1910	1934
Központi és helyi bizottságok szervezése. ²³	Fiókok létesítése a magyar vidéki városokban.
Az egyesület ügyeit intézik: a közgyűlés, az elnökség, az igazgatótanács, a központi választmány, a központi tisztikar, a központi iroda és az igazgató tanács által a szükségeshez képest alakított bizottságok, továbbá a vidéki városokban működő helyi bizottságok.	Az egyesület ügyeit intézik: a közgyűlés, a választmány, az igazgatótanács, a vezérlőbizottság, a központi tisztikar, a központi iroda és a vezérlőbizottság által a szükségeshez képest alakított bizottságok, továbbá a vidéki városokban működő fiókok vezetősége.

²¹ Budapest Főváros Levéltára (BFL), IV. 1409.b. Polgm. Elnöki Ügyosztályi iratok IX-3103/1944. Páskándy levele Budapest székesfőváros polgármesterének, 1933. január 26.

²² BFL IV. 1409.b. Polgm. Elnöki Ügyosztályi iratok IX-3103/1944. Az OMIKE új, 1934-ben jóváhagyott alapszabálya.

Új volt 1934-ben a korábban már létrehozott intézmények felsorolása (közművelődési intézmények: Kultúrotthon, Tanoncotthonok, Könyvtár és Olvasóterem, Grafikai Iskola; diákjóléti intézmények: Mensa Academica, Diákotthon; orvosi rendelő).

Már az induláskor megalakult jó néhány OMIKE-intézmény, amelyeket azonban csak 1934-ben foglaltak bele az alapszabályba. Így 1911-ben beszámolt az *Egyenlőség* a „Diákétkező” (Mensa Academica) működéséről, majd 1912-ben az OMIKE könyvtáráról. 1910 elején adott hírt a *Békésmegyei Közlöny* az OMIKE első vidéki, békéscsabai fiókjának megnyitásáról. Ez az OMIKE-fiók az, amelynek folyamatos működéséről – 1938-ig – információk állnak rendelkezésre. A *Békésmegyei Közlöny* 1910 és 1938 között ötvennél több cikkben ismertette a csabai OMIKE kulturális rendezvényeit, szervezeti életét, vagy éppen Silberstein Jakab csabai főrabbinak az OMIKE által kiadott könyveit. 1918-ban kezdett működni az OMIKE második vidéki fiókja, a Miskolci Zsidó Kultúregyesület.²³

A háború és a forradalmak utáni Magyarországon a zsidóságnak és benne az OMIKE-nek újra kellett fogalmaznia feladatait, lehetőségeit. Az új rendszer nem vállalta fel a 19. század második felének liberális gondolatait. A „nemzeti gondolat” és a növekvő antiszemitizmus válaszra kényszerítette a zsidó intézményeket. Az OMIKE erősítette a maga szociális, jóléti küldetését és ezzel – a kulturális programok korábbi dominanciáját maga mögött hagyva – megváltoztatta az egyesület jellegét. Egy 1920. március 1-jén kelt levélben Weiller Ernő főtítkárr és Hevesi Simon elnök értesíti a főváros polgármesterét, hogy az OMIKE Kultúrotthont nyit, „mely társadalmi tevékenységgel és az ifjúság nevelésének vallásos és hazafias irányításával szolgálni kívánja az egyesület feladatait”.²⁴ Még ebben az évben láthatóvá vált, hogy a művészeti iskolákból kimaradt festő-, szobrász- és iparművész-növendékeknek nyújtandó segítség céljából további intézményre lesz szükség. Az *Egyenlőség* tudósítója 1921 februárjában már arról számolt be, hogy megnyílt a „kirekesz-

²³ Az OMIKE Miskolcon. *Múlt és Jövő*, 1918. július. 274.

²⁴ BFL IV. 1409.b. Polgm. Elnöki Ügyosztályi iratok 7185/1910. eln.

tett zsidó művészek új otthona”²⁵ – a Mexikói úti termekben megindulhatott az OMIKE Képzőművészeti Szabadiskolája. A Szabadiskola támogatására, ideértve az elkészült művek esetleges értékesítésére is, 1922-től működött az OMIKE Múbarátok Köre.

1921 novemberében váltás történt az OMIKE legfelsőbb vezetésében. Herzog Mór Lipótot (aki a továbbiakban alelnökként vett részt az egyesület munkájában) Baracs Marcell²⁶ váltotta az elnöki poszton. (Az okok nem ismertek, mindenesetre az alapszabályban nincs utalás az elnöki poszt időtartamának korlátozására.) Baracs Marcell elnöksége alatt folytatódott az OMIKE tevékenysége és intézményalapítási expanziója. 1923-ra nyolc működő tanoncotthonról számoltak be a korabeli források. Kiépültek a gyermeknyaraltatás intézményei is.

1925 májusában az OMIKE díszgyűlésen ünnepelte elnökét annak 60. születésnapján; a vezetőség és a résztvevők tisztelegtek Baracs Marcell előtt. Egy évvel később viszont Baracs távozott az elnöki székből. Nincs adat arra, hogy bármilyen további szerepe lett volna az OMIKE-ben. Helyét az 1926. decemberi közgyűlésen megválasztott Buday-Goldberger Leó²⁷ foglalta el. Az OMIKE első húsz évét leíró, 1929-ben megjelent dolgozatában Weiller Ernő, aki, mondhatjuk, mindhárom elnök jobbkezeként tevékenykedett, a következőképpen emlékezik Baracs Marcellre: „Az ő nevéhez és fáradhatatlan munkájához fűződik az Omike reneszánsza, és éppen ezért ezen érdemek

²⁵ Kirekesztett zsidó művészek új otthonában. *Egyenlőség*, 1921. február 12. 13.

²⁶ Baracs Marcell (1865–1933) a Demokrata Párt politikusa, ügyvéd. Hosszú évekig tagja a főváros törvényhatósági bizottságának. Kiterjedt publicisztikai és irodalmi munkásságot fejtett ki, 1927-től tagja volt az országgyűlésnek.

²⁷ Buday-Goldberger Leó (1878–1945) a magyar textilipar egyik kiemelkedő vezetője. Az 1785-ben alapított Goldberger Gyár elnök-vezérigazgatója, a Gyáriparosok Országos Szövetségének (GYOSZ) igazgatója, 1935-től felsőházi tag. 1944-ben a Gestapo elfogta, Mauthausenbe hurcolták; néhány nappal a tábor felszabadulása után halt meg ugyanott. Életéről és benne az OMIKE élén gyakorolt meghatározó szerepéről szól GUBA Ildikó, *A halál nem program* (Buday-Goldberger Leó élete) című könyve. (Óbudai Múzeum, 2015.)

elismeréséül, távozása alkalmával, az Omike örökös díszelnökévé választotta meg.”²⁸

Buday-Goldberger Leó székfoglalójában nagyon határozottan fogalmazta meg az OMIKE küldetését: „Az én programom az OMIKE élén nem lehet más, mint az, ami intézményünk zászlajára van írva: terjesztése a zsidó kultúrának, terjesztése a magyar kultúrának. Mi, akik tradícionkat és a régi hithez való hűséget megőrizve, hivatva vagyunk magyar kultúrát terjesztetni, tesszük azt elsősorban abból a nézőpontból, hogy a kultúra elérésében anyagi eszközökkel kell segédkezet nyújtani ott, ahol a létért való küzdelem anyagi válságba sodorta az illetőket. Ennek következtében a jótékonyágnak gyakorlása nálunk csak másodrangú, közvetett feladat. Mivel mi még a mindennapi kenyér nyújtásakor, a tandíjak fizetésekor, a gyermekek nyaraltatásakor, az iparosok és tanoncok otthonának létesítésekor, diákjaink otthonának felállításakor, valamint az orvosi kezelés és a könyvtár használatának nyújtásakor mindezt abból a célból tesszük, hogy védettjeink segítségével képesek legyünk zsidó magyar kultúrát terjesztetni.”²⁹

Érdeemes elidőzni az OMIKE húszéves történetét összegző dolgozatnál, és szemügyre venni az 1929-es tisztikar összetételét. Az elnök tehát Buday-Goldberger Leó, a kor egyik legbefolyásosabb nagyiparos. Egyházi elnök továbbra is Hevesi Simon vezető főrabbi, akinek óriási tekintélyére talán mi sem jellemzőbb, mint hogy 1927-ben a Pesti Izraelita Hitközség őt jelölte felsőházi tagjának. (Végül is helyette – a neológ zsidó felekezet képviselőjeként – Löw Immánuel szegedi főrabbi lett a felsőház tagja.) Ügyvezető alelnök Weiller Ernő.

A számos alelnök között ott találjuk Herzog Lipótot, az OMIKE első elnökét, Szabolcsi Lajost, az *Egyenlőség* főszerkesztőjét, Blau Lajost, az Országos Rabbiképző igazgatóját. Az egyesület titkára ez időben Friedmann Gyula rabbi.³⁰ Érdekes

²⁸ Dr. WEILLER Ernő: *Az OMIKE húszéves története*. Fővárosi Nyomda Rt., Budapest, é. n. 26.

²⁹ Dr. Buday-Goldberger Leó, az OMIKE új elnökének székfoglalója, *Egyenlőség*, 1926. december 18. 8.

³⁰ Friedmann Gyula rabbi (1876–?) a PIH vallástanára.

neveket lehet találni az örökös dísztagok között. Elsőként lord Rothermere neve tűnik fel, az angol sajtómágnásé, a magyar irredentizmus hőséé; örökös dísztag volt Kohner Adolf báró, a jeles műgyűjtő nagybirtokos, a magyar neológ zsidóság egyik elismert vezetője, Sándor Pál országgyűlési képviselő, Vészi József újságíró, felsőházi tag.

Továbbra is jellemző volt az egyesületre a nagy létszámú elnökség, vagy ahogyan ez idő tájt nevezték: Elnöki Tanács. A másfél száznál is nagyobb létszámú testületben természetesen megtalálhatók voltak az OMIKE különböző intézményeinek vezetői, egyes izraelita hitközségek elöljárói. Rajtuk kívül a tagok között találjuk a magyar gazdasági élet olyan prominens képviselőit, mint Ágoston Manó textilgyáros, Frommer Rudolf fegyvergyáros, Pintér Oszkár építész, a budapesti Wekerle-telep létrehozója; a hazai művészeti élet olyan személyiségeit, mint Fényes Adolf festőművész, Gál Gyula színművész, a Nemzeti Színház örökös tagja, Molnár Ferenc író; politikusokat, mint Fábrián Béla országgyűlési képviselő.

Az 1920-as években az OMIKE kísérletet tett vidéki fiókhálózatának bővítésére. Az eredmény elég szerény volt. A korábban létrejött békéscsabai és miskolci intézményeket csupán három újabb követte ebben az évtizedben. 1924-ben Törökszentmiklóson (még az évben két kultúrest megtartásáról számolt be az *Egyenlőség*), 1928-ban Debrecenben,³¹ majd pedig Berettyóújfalun jött létre OMIKE-fiók. Ezek közül érthető módon a debreceni zászlóbontásnak volt nagy jelentősége. Nem véletlen, hogy az eseményről egész oldalas beszámolót közölt az *Egyenlőség*. A megnyitón megjelent az OMIKE szinte teljes vezérkara és a debreceni zsidóság elöljárói. A debreceni fiók elnökéül Létay Lajos bankigazgatót választották.³²

³¹ A *Nyírvidék* című lap tíz évvel korábban, 1918 novemberében (13-án és 25-én) tudósításokat közölt az OMIKE debreceni fiókjának megalakulásáról. Feltehetően a két forradalom és az 1919 áprilisától 1920 márciusáig tartó román megszállás után ez a szervezet nem tudott igazán működni. Ezért kerülhetett sor egy évtized múltán az új és tényleges megalakulásra.

³² Zászlót bontott az OMIKE Debrecenben. *Egyenlőség*, 1928. április 28. 17–18.

1931-ben új intézményt hozott létre az OMIKE vezetése. Az *Egyenlőség* októberi számában megjelent felhívás beszámolt az Elnöki Tanács elhatározásáról, amely szerint létre kell hozni a „Magyar Zsidóság Hitvédelmi Szövetségét”. A Hitvédelmi Szövetség alakuló gyűlésén – mert ez lett végül is a neve – Hevesi Ferenc főrabbit, Hevesi Simon fiát választották meg ügyvezető elnökek. Programbeszédében az új intézmény létrehozását a következőkkel indokolta: „A vallást ma három irányból támadják. A tudomány, mely a pozitívumoknál akar megállni, és a vallás által nyújtott erkölcsöt is helyettesíteni akarja, az első. A fanatizmus és a gyűlölködés irányából éri a vallást a második támadás. Harmadiknak itt van az alattomos térítési aknamunka. A gyengék, aléltak, tudatlanok, alacsony értékűek lelkeit akarja elhalászni. De ezeket sem szabad veszni engedni, meg kell őket erősíteni, fel kell őket emelni.”³³

A szövetséget nyilvánvalóan azért hozták létre, hogy szembeszegüljenek a terjedő kikeresztelkedéssel. Ezt erősítik meg a hozzászólások is, köztük Dési Géza országgyűlési képviselőé. Mint mondotta, a magyar zsidóság vezetőinek, a „kormányfőtanácsosoknak és felsőházi tagoknak” kell előljárniuk hithűségben. Nem lehet véletlen, hogy a szövetség első ankétja 1931 novemberében az „ön-antiszemitizmust” választotta témájául, majd ezt követően decemberben a kitérésekről rendezett ankétot.

Az 1931. évről – ritka kincsként – rendelkezésre áll egy pénzügyi összesítés is, amelyet az 1932. januári elnöki tanácsülésre készített Weiller Ernő. Eszerint 1931-ben az egyesület bevételei meghaladták a 28 500 pengőt, amelynek döntő része, több mint 19 000 pengő származott adományokból, közel 8700 pengő pedig a főváros szubvenciói nyomán került a bevételek közé. A kiadások legnagyobb tétele a Mensa fenntartásával kapcsolatos költségekből állt, s nem sokkal maradt el ettől a bérjellegű kifizetések összege. A kiadások több mint 4000 pengővel haladták meg a bevételeket.³⁴

³³ Megalakult az OMIKE új intézménye, a Hitvédelmi Szövetség. *Egyenlőség*, 1931. október 24. 6.

³⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL). Z 675 Buday-Goldberger Leó iratai – C) Levelezés izraelita hitbuzgalmi és érdekvédelmi

Az 1930-as években tovább építették az intézményhálózatot. Egyrészt folytatódott az előző évtizedben tapasztalt kismértékű növekedés: 1931-ben Szegeden, 1937-ben Salgótarjánban jött létre OMIKE-szervezet.³⁵ Másrészt 1933-ban került sor az OMIKE Diákotthon és az OMIKE ifjúsági templom felavatására.

1935 márciusában az OMIKE újválasztott igazgatótanácsa és központi választmánya alakuló díszülést tartott. Az ülésen az ilyenkor szokásos emelkedett hangú, lelkesítő beszédek mellett, amelyeket az egyesület különböző vezetői tartottak, Kuliner Gyula, az egyesület ellenőre korántsem ünnepi hangulatú beszédében „ismertette az OMIKE súlyos anyagi helyzetét, amely immár katasztrofális jelleget öltött...”³⁶ Az OMIKE vezérlőbizottságának áprilisi ülésén újra foglalkoztak a problémával, de megoldás nem született, nem is nagyon születhetett. A pénzügyi válság súlyosbodására mutatott Buday-Goldberger Leó elnöknek Friedmann Gyula főtitkárhoz írt levele, amelyben közölte: a továbbiakban az OMIKE és az Ingatlanbank közötti pénzügyi vitában sajnos nem áll módjában pénzügyi kezességet vállalni.³⁷

A pénzügyi válság megoldásának terhe mindazonáltal Buday-Goldberger vállaira nehezedett. Ő a megoldást részben – helyesen – abban látta, hogy személyes levelekben (óriási számú támogatást kérő levél készült el évről évre) kereste meg üzletfeleit, ismerőseit, barátait, gyorssegélyt kérve az OMIKE tanulóifjúsági programjához.³⁸ Kéréseit 1932 és 1938 között

egyesületekkel, intézményekkel, szövetségekkel. 10. csomó, 47. tétel. Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület (OMIKE) 1932–1936. 99. Az OMIKE 1931. december 31-i mérlege, 1932. január 22.

³⁵ Sajátos vonása az OMIKE-fiókoknak, hogy mindegyik a Dunától keletre eső országrészben jött létre. Itt nem lehet felfedezni semmilyen intézményes, szerkezeti okot. A fiókok minden bizonnyal az átlagnál aktívabb rabbik vagy más hitközségi vezetők jelenlétének köszönhetőek megalakulásukat. Persze ez sem magyarázza a létrejött hálózat területi jellegzetességét.

³⁶ Díszülés az OMIKE-ben. *Egyenlőség*, 1935. március 16. 12.

³⁷ MNL OL Z 675 – C 10. csomó, 47. tétel, 1932–1936. 504. Buday-Goldberger Leó levele (másolati példány) Friedmann Gyula főtitkárhoz a készpénzfizetői kezesség felmondásáról, 1935. május 4.

³⁸ Az MNL OL-ben Buday-Goldberger Leó iratai között több száz levél és levélmásolat található, amelyekben támogatást kér, vagy a támogatást megköszöni. Z 675 – C 10. csomó, 47. tétel, 1937–1947.

évente folyamatosan megismételte. A siker feltehetően nem maradt el, a számszerű összesítésre azonban ma már nincs módunk. A fennmaradt levelekből, levélmásolatokból, válaszokból világossá válik, hogy döntő fontosságú volt az adományt kérő személye. Álljon itt egyetlen példaként egy levélrészlet, amelyet Gergely Tódor, az Első Magyar Általános Biztosító Társaság vezérigazgatója írt Buday-Goldbergernek. Gergely, miután emlékeztette őt, hogy a Biztosító 1927-től folyamatosan támogatta az OMIKE-t, és a vállalt összeget közgyűlési határozatokkal majd minden évben megemelték, így folytatja: „Ezen adatokból látni méltóztatysz, hogy az egyesület – noha Madách szavait idézve „sok az eszkimó, kevés a fóka” – személyedre való tekintettel eddig a rendes kereteket jóval túlmenően támogattuk.” [sic!]³⁹

Az OMIKE folyamatosan működött az 1930-as években is. Eközben nem szűntek a mindennapos gondok, s az apparátusnak újabb és újabb kéréssel kellett a nagyiparos Buday-Goldberger Leóhoz fordulnia. Ezt jelzi például Friedmann Gyula főtitkár 1938. március 23-i levele is, amelyben a következőket kéri: „...a múlt évben [a tagdíj-] akció terhére Méltóságod volt kegyes P 4,228. összeget előlegezni. Ilyen összeg keretében két havi házbértartozásunkat, továbbá szállítóinkkal szemben fennálló adósságunk jelentékeny részét rendezhetnénk. Nagyon kérem Méltóságodat, hogy előterjesztésem értelmében kegyeskedjék a szükségesnek jelzett összeget rendelkezésünkre bocsájtani.”⁴⁰

Az évek folyamán született óriási levélmennyiségben gyakran változott a pénzkérés indoka. Így például 1932-ben a zsidó egyetemi hallgatók tandíj- és szigorlati segélyének megteremtése volt a cél, 1937–1938-ban a Mensa, valamint a Diákotthon fenntartására igényelt támogatást a reménybeli zsidó adományozóktól az egyesület.

1938 áprilisában – a hamarosan bekövetkező törvényi és politikai változások ismeretében – Friedmann Gyula főtitkár drámai hangú levelet ír Buday-Goldberger Leónak: „A magyar

³⁹ MNL OL Z 675 – C 10. csomó, 47. tétel, 1932–1936. 571. Gergely Tódor levele Buday-Goldberger Leóhoz.

⁴⁰ MNL OL Z 675 – C 10. csomó, 47. tétel, 1937–1947. 385. Friedmann Gyula levele az OMIKE anyagi helyzetéről, 1938. március 23.

zsidóság jogi és felekezeti helyzete az ún. „zsidótörvény” és a vagyondóra vonatkozó intézkedések életbeléptetése után olyan változtatás előtt áll, amelynek következményeivel számolnia kell az OMIKÉ-nek is. Méltóságod bölcs elhatározásától és a vezérlőbizottság mérlegelésétől függ, hogy az OMIKE mai struktúrájában fenntartható-e és bekapcsolható-e munkája azokba az új feladatokba, amelyek a magyar zsidóságra és ennek keretében a különböző erkölcsi testületekre az ifjúság szempontjából megoldásra várnak.”⁴¹

Bizonyos – ezt igazolják az 1932–1938 közötti időszakból fennmaradt levelek, levélmásolatok –, hogy ebben az időszokban nagyon széles körű támogatói hálóval lehetett számolni. Voltak, akik az egyesület pártoló tagjaiként havi 5-10-20 pengőt fizettek be. Mások – Buday-Goldberger Leó köszönő levelei ezt bizonyítják – nem is egyszer a tagdíjon felül jelentős, 100-500 pengős egyszeri összegekkel támogatták az OMIKE-t (pl. 500-500 pengő támogatást adott 1937-ben Chorin Ferenc, valamint Vida Jenő).⁴²

A magyar zsidó, zsidó magyar kultúráért

Az *Egyenlőség* 1909. október 3-i számában a következő hirdetés jelent meg: „Izr. Testvéreink! Az Országos Magyar Izr. Közművelődési Egyesület az idegen ajkú izraelita vallású hitfeleink részére ingyenes magyar esti tanfolyamot nyit, amelyen minden írni, olvasni és nyelvünket nem értő férfi és nő ingyenes oktatásban részesül.”⁴³

Ezzel gyakorlatilag megkezdődött az OMIKE kulturális tevékenységének több évtizedes, változó intenzitású és részben

⁴¹ Uo. 373. Friedmann Gyula levele az OMIKE helyzetéről a zsidótörvény után, 1938. április 19.

⁴² Chorin Ferenc (1879–1964) többek között a Salgótarjáni Kőszénbányák Rt. elnöke, a GYOSZ elnöke; Vida Jenő (1872–1945) a hazai alumíniumipar egyik vezetője.

⁴³ Az OMIKE november elsején négy magyar nyelvi tanfolyamot indított. E célból felhívást tett közzé magyar, német és héber nyelven. *Egyenlőség*, 1909. október 31. 12. (A szövegből nem világos, hogy az írni-olvasni tudás feltétel volt-e.)

változó tartalmú folyamata. Az indulást követően a munka úgynevezett bizottságokban folyt. A Kultúrbizottság a következő feladatokat vállalta: magyar nyelvi tanfolyamok indítása; 35 nyilvános előadás rendezése az első évben; iskolai pályázatok kiírása és elbírálása; *Cultur-Almanach* kiadása; könyvtár és olvasóterem felállítása.

Ebben az évben, tehát a terveknek megfelelően, elkészült az OMIKE első jelentősebb kiadványa, a *Cultur-Almanach*. Ebben részletes beszámolókat olvashatunk az OMIKE megalakulásáról és tevékenységéről. Publikáltak itt a neológ felekezethez tartozó vezető tudósok, rabbik, például Venetianer Lajos tudós újpesti rabbi, Blau Lajos, az Országos Rabbiképző Intézet igazgatója, Kohner Adolf nagybirtokos műgyűjtő, a Magyar Izraeliták Országos Irodájának (MIOI) elnöke. Ugyancsak a terveknek megfelelően zajlott le a 35 nyilvános előadás. A nevek és a témák részben azonosak voltak az első *Cultur-Almanach*-ban megjelentekkel: Hevesi Simon előadást tartott a zsidó vallás világfelfogásáról, Venetiáner Lajos tudós rabbi a magyar zsidók történetéről. De ott volt az előadók között Patai József szerkesztő az új héber költészetéről tartott előadásával, vagy Adler Illés pesti rabbi, aki a zsidóság eszméiről és tanairól beszélt. (Az előadások döntő többségét neológ rabbik tartották.)

A pártoló tagok gyűjtése lehetővé tette, hogy az OMIKE elősegítse az 1944-ig tartó időszak egyik meghatározó zsidó folyóiratának, a Patai József szerkesztette *Múlt és Jövőnek* a megszületését. A 20 korona tagsági díjjal belépő pártoló tagok havonta megkapták „tagilletményül” a folyóiratot.

„Nem az előfizetésből, hanem az OMIKE-tagsági díjából származó bevételből Patai megcsinálta az igen pénzigényes, nemcsak Magyarországon, de az egész világon is ritka gazdagon kivitelezett lapot, levonta a maga költségeit, s elszámolt vele az OMIKE-nek. Cserébe ő maga szervezte az egész Monarchia területén nemcsak a lap előfizetését, hanem az OMIKE-tagságot is.”⁴⁴ (Ez a gyakorlat később némi vitát generált az *Egyenlőséggel*, amely ennek ellenére hűségesen beszámolt az OMIKE különbö-

⁴⁴ KÖBÁNYAI JÁNOS: A magyar-zsidó irodalom története (Kivirágzás és kiszánás). Budapest, 2012. 156.

ző rendezvényeiről.) A kulturális kezdeményezések közé tartozott az első évek „Cultur-Estélyek” sorozata is.

1912-ben is megrendezték az OMIKE korai kulturális tevékenységét meghatározó nyilvános előadói esteket. A hetenkénti előadásokat a Pesti Lloyd-társulat mai V. kerületi Széchenyi István téri dísztermében tartották. A témák között szerepelt például: „Úti benyomások” (dr. Hevesi Simon), „A polgári házasság problémája” (dr. Tünczer Arnold), „Régi zsidó párhuzamok” (dr. Fabó Bertalan), „A zsidóság etikája” (dr. Adler Illés).⁴⁵ Majd megjelent a második almanach. Ez a kiadvány az elsőhöz hasonlóan erősen felekezeti jellegű volt. Természetesen beszámolt az egyesület addigi programjairól, és teljes terjedelemben közölte a fontosnak tartott előadásokat. Olyan cikkek adták meg karakterét, mint Weiszburg Gyuláé a „zsidó-faj kultúrértékéről”, Kiss Arnoldé a „zsidó eszmék hőserőiről”, Adler Illésé a héber nyelvről, vagy Groszmann Gyuláé a 19. századbeli zsidó kultúregyletekről. (Mindnyájan rabbik voltak.)

Mindeközben 1912 januárjában az egyesület megnyitotta könyvtárát és olvasótermét az OMIKE Ráday utcai helyiségében. A nyitás pillanatában 2000 kötet állt az olvasók rendelkezésére. Bővítéséhez felajánlások érkeztek részben pénzadományok – ideértve az előfizetéseket is –, részben könyvek formájában. Az adományok gyűjtése az időszak egészében megmaradt, már csak azért is, mert az általános könyvtári célok mellett egyre fontosabbá vált a zsidó egyetemi és főiskolai hallgatók tankönyvekkel való ellátása.

Májusban megtartották az OMIKE negyedik közgyűlését. A részletes beszámoló alapján képet kaphatunk az egyesület előző évi tevékenységéről, így arról is, hogy milyen kulturális aktivitás volt jellemző erre az időszakra. Weiller Ernő, az OMIKE titkára összefoglaló jelentésében a következőkről szolt: magyar nyelvi tanfolyamok, gyors- és gépírótanfolyamok, német, fran-

⁴⁵ WEILLER ERNŐ *Az OMIKE húszéves története* című, idézett kötetében felsorolja azokat a tudósokat, írókat, művészeket, akik az eltelt húsz esztendőben előadást, felolvasóestet tartottak az OMIKE rendezésében. A felsorolás 246 előadó nevét tartalmazza, amely szám jelentős szervezésre és komoly teljesítményre utal.

cia, angol nyelvtanfolyamok, nyilvános előadások, könyvtár és olvasóterem működtetése, a *Múlt és Jövő* folyóirat kiadása.⁴⁶ 1914-ben a *Múlt és Jövő* egyik összegző értékelése szerint az addig eltelt öt évben az egyesület előadásain – amelyek a kulturális misszió gerincét adták – a zsidó elit jelent meg, az előadók pedig a hazai és a külföldi szellemi élet kiemelkedő személyiségei voltak.⁴⁷

A háború, legalábbis kezdetben, csak részben akasztotta meg az OMIKE kulturális tevékenységét. A háború megjelent a programokban, ha másképp nem, úgy mindenképpen, hogy megkezdődött a háborús segélyezést szolgáló kulturális rendezvények szervezése.⁴⁸ Ennek jegyében jelent meg 1916-ban az egyesület harmadik kulturális almanachja, amely a megváltozott helyzetnek megfelelően új címet kapott: *A Magyar Zsidó Hadi Archívum Almanachja 1914–1916*. Ebben olyan szerzőktől jelentek meg írások, mint Ignótus, Kóbor Tamás, Szép Ernő, Peterdi Andor. A háborús években az OMIKE sorozatosan műsoros estéket, „kaszinókat” is rendezett lábadozó katonák számára.

Az 1920-as évtized új kulturális intézmény létrehozásával indult. Megnyílt az OMIKE bázisán, a VIII. ker. Rákóczi út 17.-ben a „magyar zsidók kultúrotthona”. A sajtóhír nem tette teljesen világossá az új kezdeményezés pontos funkcióit, mert olyan általános leírásokra szorítkozott, hogy az új intézmény „a magyar zsidóság minden kultúrtörekvésének és egyszersmind önvédelmi készségeinek” központi szerve, ahol „modern tudással, a meggyőzés vértjével és az összetartozandóság, egymásra utaltság erejével szerelik föl a résztvevők lelkét”.⁴⁹ 1929-ben Weiller Ernő a következőképpen emlékeztetett az otthon induláskori céljaira: „1. Társadalmi tevékenységgel a magyar zsidó honpolgárokat a hazafias szellem ápolásában és a hithű-

⁴⁶ Dr. Weiller Ernő tájékoztatása az egyesület negyedik munkaévében elvégzett feladatokról. *Múlt és Jövő*, 1913. május. 219–225.

⁴⁷ Beszámoló az OMIKE ötödik évéről, *Múlt és Jövő*, 1914. július. 381–383.

⁴⁸ Ilyen eseményről szól például a következő beszámoló is: Művészetet tartottak nagyszámú közönség előtt a fővárosi Vigadóban. *Egyenlőség*, 1915. január 24. 12.

⁴⁹ A magyar zsidók kultúrotthona. *Egyenlőség*, 1920. január 24. 12.

ség érzésében egyesíteni... 2. A zsidó főiskolai ifjúság hazafias és vallásos szellemenben való neveltetéséről gondoskodni. 3. A Kultúrotthon keretén belül társas összejöveteleken a magyar zsidó honpolgárok között a társadalmi és kulturális életet fejleszteni...”⁵⁰

Az intézmény nem volt mindenki számára nyitott. Egyfelől 1000 korona belépti díjat kellett fizetni, másfelől – mint írták – távol kívánták tartani az új intézménytől a „destruktív irányzatokat” és a cionista törekvéseket. Ezért a vezetők némi mérlegelés után döntöttek új tagok felvételéről.⁵¹ A Kultúrotthon hangversenyeket rendezett, irodalmi pályázatokat írt ki, kézimunka- és iparművészeti műhelyt szervezett. Ez utóbbinak az volt a célja, hogy a zsidó leánynövendékeket kiképezze és a fiatalokat – nagyon előrelátóan – „e művészi és vonzó mesterséggel a realisabb és függetlenebb ipari foglalkozások felé” terelje.⁵² Bár a kezdeményezés fontos volt, az OMIKE csak rövid ideig tekintette feladatának. 1922-ben a műhelyeket berendezéseikkel együtt átadta az akkor megalakuló Magyar Izraelita Nőegyletek Országos Szövetségének.

Az 1920–1921-es évadban hozta létre a Kultúrotthon az OMIKE Tanoncotthonokat, amelyek célja az ipari és kereskedőtanoncok tanítása, vallásoktatása, szociális támogatása volt. Az évtized végére hat fiú- és két leányotthon létesült. Az általános ismeretek oktatása és a közösségteremtés mellett lényeges feladat volt a fiataloknak a zsidó vallásban való megtartása.

Az *Egyenlőség* 1920. december 4-i számában érdekes hirdetés jelent meg: az OMIKE Kultúrotthonának elnöksége felkérte a művészeti iskolákból kimaradt növendékeket (festőket, szobrászokat, iparművészeket), hogy jelentkezzenek a Kultúrotthonban.⁵³ Ezt követően 1921 elején sorra jöttek a hírek arról, hogy a *numerus clausus* miatt tanulási lehetőségeiket

⁵⁰ Dr. WEILLER Ernő: *Az OMIKE húszéves története*. 12.

⁵¹ A Kultúrotthon világi elnöke Székely Ferenc, a PIH elnöke, egyházi elnöke Hevesi Simon volt.

⁵² Az új zsidó iparművészeti műhelyről. *Egyenlőség*, 1920. május 15. 8.

⁵³ Az Omike Kultúrotthona közleménye. *Egyenlőség*, 1920. december 11. 11.

vesztett fiatal zsidó művésznövendékek számára létrehozzák a képzőművészeti szabadiskolát. A kezdeményezők a kor fontos zsidó képzőművészei voltak: Magyar Mannheimer Gusztáv, Hermann Lipót, Zádor István, Barta Ernő és Fényes Adolf. 1921 februárjában már arról szól a beszámoló, hogy a Wechseltmann Alapítvány által a vakok számára létrehozott intézetben megnyílt az iskola. Az OMIKE Képzőművészeti Szabadiskolája díjmentesen látta el a növendékeket modellekkel, rajz- és festőszerekkel. Mindehhez a Joint⁵⁴ magyarországi bizottsága 200 000 korona támogatást adott. A következő újsághíradás már részleteket is közölt: 56 szobrász- és grafikusnövendéket említett, valamint hat szobrászt, s felsorolta a tanárok nevét és a tantárgyak egy részét.⁵⁵ Az oktatásban nagy hangsúlyt kapott a grafikai tudás elsajátítása, mert számoltak azzal, hogy a hazai gazdasági viszonyok még hosszú ideig lehetetlenné teszik a festészetből, szobrászatból való biztos megélhetést.

A képzőművészeti szabadiskola felállításának indoklása azért is figyelemre méltó, mert a *numerus clausus* törvény, illetve annak végrehajtási rendelete nem vonatkozott a Képzőművészeti Főiskolára (más főiskolákra sem), illetve az oda jelentkező hallgatókra.⁵⁶ Ezt a tényt erősítette meg az a jegyzőkönyv, amelyet 1920 szeptemberében vettek fel a Képzőművészeti Főiskola tanácsülésén: „IV. Ezután felolvastattott a vall. és közokt. m. kir. miniszter úrnak a főiskolai hallgatók beiratkozására vonatkozó rendelkezése a numerus clausust illetőleg... A tantestület megállapítva azt, hogy a fenti rendelkezés kifejezetten nem vonatkozik a Képzőművészeti Főiskolára s a kiadott előző rendel-

⁵⁴ The American Jewish Joint Distribution Committee – 1914-ben alakult zsidó civil humanitárius szervezet.

⁵⁵ A szabadiskola létrehozásával kapcsolatos cikkek: *Egyenlőség*, 1921. január 29. 12–13., február 12., 13–14., június 11. 11., szeptember 24. 10–11.

⁵⁶ 1920. évi XXV. törvénycikk a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályaira.

Lásd <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7440>, letöltve 2014. október 20., illetve 123 033/1920. VKM sz. rendelet a numerus clausus törvény végrehajtásáról. *Magyarországi Rendeletek Tára*, 1920. 1455–1460.

kezést meg nem szünteti, úgy látja, hogy az igazoló bizottság működése továbbra is fennáll.”⁵⁷

A tények megerősítik a főiskolai tanácsülésen elhangzottakat. Míg 1920-ban csak egy izraelita hallgató volt az első évfolyamra felvett 114-ből, 1921-ben már 16 a felvett 116-ból, 1922-ben pedig 20 az összesen 102-ből.⁵⁸

Mivel 1922-től jelentősen növekedett a Képzőművészeti Főiskolára felvett zsidó diákok száma, az OMIKE képzőművészeti szabadiskolája beszüntette tevékenységét, és helyébe a grafikai iskola lépett.

Az 1920-as évek kulturális tevékenységét – miközben folytatódtak a nagyszerű előadások, a Kultúrotthon évenként körülbelül 150 előadást tartott a fővárosban és vidéken⁵⁹ – az előbbiekkal összhangban a képzőművészetek felvirágzása jellemezte. 1921 decemberében megrendezték a szabadiskola tanárainak kiállítását a Lipótvárosi Kaszinó helyiségeiben, és növekedett a hallgatók létszáma. 1922-ben már 86-an tanultak ott. Az OMIKE iparműhelyében 80 leányt tanítottak – díjmentesen – a kézimunka minden ágában. Az OMIKE képzőművészeti szabadiskolájának anyagi támogatására 1922-ben létrejött a Múbarátok Köre. Elnöke – csakúgy, mint a szabadiskoláé – Fónagy Béla lett.⁶⁰ Ez az intézmény feladatának tartotta a zsidó művészek és a zsidó témájú művészeti alkotások támogatását is.

1924-ben megjelent az OMIKE *Művészalbuma*. Az album 14 művész (köztük Fényes Adolf, Frank Frigyes, Hermann Lipót, Kohner Ida, Perlmutter Izsák, Perlrott-Csaba Vilmos) 14 eredeti műlapját tartalmazta. A 60 példányban megjelent reprezentatív album ára egyenként 132 aranykorona volt. Ugyanakkor egy másik fontos kiadvány is napvilágot látott. Elkészítették az

⁵⁷ Magyar Képzőművészeti Egyetem (MKE) Könyvtár, Levéltár és Művészeti Gyűjtemény. Képzőművészeti Főiskola Tanácsulési jegyzőkönyvek, 1920/21 (1/a 14).

⁵⁸ MKE Könyvtár, Levéltár és Művészeti Gyűjtemény. Az Orsz. M. Kir. Képzőművészeti Főiskola „*Anyakönyvi és minősítvényi lap*”-jaiból számított adatok.

⁵⁹ Beszámoló az Egyesület igazgatósági üléséről. *Múlt és Jövő*, 1922. február 3. 14.

⁶⁰ Fónagy Béla (1875–1935) művészettörténész, művészeti író.

OMIKE *Hagadáját*, amelyet Hevesi Ferenc fordított, és Zádor István rajzai illusztráltak.⁶¹

Az 1920-as évek második felében az OMIKE kilépett a korábban szűkre szabott keretkből, és lehetővé tette, hogy kulturális programjait a szélesebb közönség is látogassa. Ez egyben az addig sem kizárólagos felekezeti jelleg további oldódását jelentette. Példa erre a nagyszabású Jókai-megemlékezés 1925 márciusában, a Löw Lipót-ünnepség (Baracs Marcell, az OMIKE elnöke a nagy hírű szegedi rabbi unokája volt) szintén ebben az évben, a Goldmark-ünnepély 1927-ben a Zeneakadémián, a nagyszabású széder esti vacsora ugyanezen évben, vagy az olyan kiemelkedő zsidó művészek ünneplése, mint Kiss József és Magyar-Mannheimer Gusztáv. Néhány évvel később, 1935-ben az OMIKE oratóriumestjén a Dohány utcai zsinagógában bemutatták Ernest Bloch *Avodat Hakodesh* (Szent Szolgálat) című oratóriumát.

Az 1930-as években az addigi rendezvények (előadás-sorozat, kisebb kiállítások) folytatása mellett erősödött az OMIKE hitvédelmi tevékenysége – válaszul arra, hogy mind többen kikeresztelkedtek. Eppler Sándor, a PIH (Pesti Izraelita Hitközség) főtítkára statisztikát is készített erről. Eszerint míg az 1920-as években a kikeresztelkedettek száma 300-350 körül mozgott évente, 1930-tól ez a szám a következőképpen alakult: 1930-ban 392 fő, 1931-ben 387, 1932-ben 409, 1933-ban 495, 1934-ben 582, 1935-ben 687, 1936-ban pedig 921 fő.⁶²

Érdekes fejleménye volt a hazai zsidóság szervezett kulturális erőfeszítéseinek az az „incidens”, amely 1932-ben a PIH által életre hívott Kultúrtaács ügyében támadt. Az *Egyenlőség* 1932. november 19-i számában beszámoló jelent meg egy nagy kultúrtaács megalakításáról, amelynek célja az alapítók szándéka szerint a meglévő zsidó kulturális intézmények erősítése, iránymutatás a zsidó ifjúság nevelésére. Az alapítók között ott találjuk a PIH vezetőit, Stern Samu hitközségi elnököt, Barna

⁶¹ A *hagada* (haggada) teologizáló szentírás-magyarázat, amely az erkölcs-tant is felöleli, sőt a *halacha* (a zsidó vallási törvény általános megnevezése) teológiai magvára és hátterére is kiterjed.

⁶² *Egyenlőség*, 1937. március 4. 12.

Károly kulturális elöljárót, Eppler Sándor főtitkárt és Hevesi Simon vezető főrabbit (aki egyben az OMIKE egyházi elnöke). Ehhez képest némileg meglepő Buday-Goldberger Leónak, az OMIKE elnökének 1932. november 21-én kelt levele, válaszul a november 18-án kelt meghívásra, amely a megalakítandó tanácsban való részvételről szól: „Huszonnégy évvel ezelőtt megalapított egyesületünk, alapszabályainak keretein belül, továbbra fogja teljesíteni kulturális misszióját, valamint a zsidó vallású magyar egyetemi hallgatók tanulási lehetőségének elősegítését. Nem tartjuk célravezetőnek, és különösen nem a jelen időben, az erők szétforgácsolását, és így sajnálatunkra a nagytekintetű Elöljáróság által létesített Kultúratanács működésében nem vehetünk részt.”⁶³

E kezdeményezés további sorsáról nem áll rendelkezésünkre forrás.

Kenyérrel is él az ember

Az OMIKE már szinte az indulás pillanatában összekapcsolta a tisztán kulturális tevékenységet a jóléti programokkal. 1910 szeptemberében az egyesület igazgatósági ülése már tárgyalt két olyan témát, amelyek azután messzehatóan befolyásolták a továbbiakat. A tanoncotthon és a „diák-mensa” ötlete élénk vitát váltott ki, majd az a döntés született az utóbbival kapcsolatban, miszerint „e kérdésben az összes budapesti hitközségek és felekezeti egyesületek egy interconferentiára hivatnak meg”.⁶⁴ A konferencia kedvező döntése után még ez évben meg is alapították a diákétkezdét – vagy ahogyan története során végig hívták –, a Mensa Academicát, majd 1911 márciusában megnyitották. Erről hivatalosan is megemlékezik az egyesület az 1910. évről készített beszámolóban.⁶⁵ A Mensa vezetői báró Dirsztay Béla

⁶³ MNL OL Z 675 – C 10. csomó, 47. tétel, 1932–1936. 151. Buday-Goldberger Leó levele (másolat) a PIH Kulturális Ügyosztályának, 1932. november 21.

⁶⁴ Szeptember 29-én tárgyalta az OMIKE igazgatósági ülése a teljes őszi és téli programot. *Egyenlőség*, 1910. október 2. 11.

⁶⁵ Beszámoló és zárszámadás az 1910-es évről, BFL, IV. 1409.b. Polgm. Elnöki Ügyosztályi iratok. 7185/1910 eln.

és dr. Neumann Árminné voltak.⁶⁶ Már ebben az évben 300 zsidó egyetemi hallgató ebédelhetett itt, még hozzá ingyen vagy rendkívül kedvezményes áron (50, egyes esetekben 25 fillérrért). A következő évben 400, 1913-ban 500 fő kapott ebédet. A Mensa működtetésének növekvő költségei miatt azután sorra jelentek meg a felhívások, adományozásra kérve a zsidó polgárokat. Így például 1913 őszén 3000 koronában jelölték meg az adományok útján beszerzendő összeget. (Egy későbbi – 1914-es – adat szerint a Mensa Academica fenntartása 35 000 koronába került.⁶⁷) A Mensa az étkeztetésen kívül még abban is segítette a diákokat, hogy átvállalta a beíratási és a szigorlati díjak fizetését. Gondoskodott olyan támogatásokról is, mint például munkaközvetítés vagy ingyenes tankönyvellátás.

1914 őszén a háborús helyzetre – és ami ezzel együtt járt, a hátországbeli nyomor és ínség elmélyülésére – reagálva az OMIKE bővítette a Mensa tevékenységét. Erről számolt be a *Múlt és Jövő*: „Az Omike... a háború ideje alatt, a hadbavonultak családtagjainak ingyen élelmezésére népkonyhát nyitott. ... Eleinte százhuszan részesültek naponta ingyen ebédben.”⁶⁸

1915-től öt hadiétkezőt nyitottak, ahol ingyen, felekezeti különbség nélkül nyújtottak ebédelési lehetőséget előbb 800, majd 1000 főnek (köztük például galíciai menekülteknek). Mindezeket az erőfeszítéseket összegezte Weiller Ernő 1916-ban, az OMIKE *Magyar Zsidó Hadi Archívum Almanachjában*: „...a hirtelen beállott új viszonyok folytán úgyszólván az összes kulturális intézmények egymás után humanitárius intézményekké alakultak át.”⁶⁹

Külön érdekessége a háborús jóléti szolgáltatásoknak – egyben bizonyítéka azoknak az erőfeszítéseknek, amelyek a kultu-

⁶⁶ Báró Dirsztay Béla (1861–1922) műgyűjtő; Neumann Árminné (?–1923).

⁶⁷ Beszámoló a Mensa Academica igazgatósági üléséről. *Egyenlőség*, 1914. május 31. 10.

⁶⁸ Beszámoló az OMIKE Mensáról. *Múlt és Jövő*, 1914. szeptember–október. 496.

⁶⁹ Dr. WEILLER ERNŐ, Az OMIKE Mensa-Academica hadi működése 1914–1916. években. In: *A Magyar Zsidó Hadi Archívum Almanachja 1914–1916*. A Magyar Zsidó Hadi Archívum és az Országos Magyar Izr. Közművelődési Egyesület kiadásában, Budapest, 1916. 147–150.

rális elkötelezettséget igyekeztek összekapcsolni a jóléti feladatokkal –, hogy a Mensa olyan családi étkezőt is működtetett, amelyben „száz oly jobb család étkezik, akiknél a családfő a tudományos és művészi pályán működik, és a háború folytán keresetét veszítette”.⁷⁰ 1915-ben, majd 1916 januárjában jótékony célú hangversenyeket is rendeztek, amelyeknek bevételéből a háborúban elesettek árváit, illetve a művész kollégákat segélyezték.⁷¹

Szintén a háborúval kapcsolatos jóléti erőfeszítések közé tartozott az „OMIKE hadigyűrű” kibocsátása. Egy 1915 februárjában kelt cikk arról számolt be, hogy már 15 000 ilyen gyűrű kelt el, s a bevételből 10 000 koronát juttattak elesett katonák özvegyeinek és árváinak.⁷² Az OMIKE pályázatot hirdetett szegény sorsú orvosjelöltek számára, „felekezeti különbség nélkül, szigorlati díjsegítségre”.⁷³ Minden jel, minden részadat szerint az OMIKE háborús jóléti tevékenységének igen fontos jellemzője volt, hogy a segítséget nem kötötték a rászorulóknak felekezeti hovatartozásához.

Érdekes összegezve felsorolni az OMIKE által a háborús években végzett jóléti tevékenységeket:

- hadikonyha, 250 fő ebédeltetésével;
- Mensa Academica, 350 fő étkeztetésével és más szolgáltatásokkal;
- sebesült katonák étkezője, 150 személyre;
- családi étkező, kb. 120 keresetét veszített személynek;
- menekültek étkezője, galíciai nincstelének számára;
- segélyezések;
- gyors- és gépirótanfolyamok hadiözvegyek és -árvák számára;
- élelmiszerosztás;
- lábadozó katonák kaszinója;
- felruháztatás;

⁷⁰ A zsidó menza. *Pesti Hírlap*, 1914. október 21. 8.

⁷¹ *Pesti Hírlap*, 1915. január 21. 9; 1916. január 27. 9.

⁷² Az OMIKE hadigyűrűi. *Budapesti Hírlap*, 1915. február 10. 10.

⁷³ *Pesti Napló*, 1914. október 13. 12.

- a Mensa burgonyasütődéje katonáknak;
- szeretetadomány a frontokon harcolóknak.

A háború alatt a zsidó jóléti erőfeszítéseket az antiszemiták nemigen támadták. A helyzet megváltozott a háború és az azt követő forradalmi időszak után. Ennek egyik, de nyilván nem egyetlen jele volt az a támadás az OMIKE menzája ellen, amelyről 1919 augusztus–szeptemberében számolt be az *Egyenlőség* és a *Népszava*. A *Népszava* megfogalmazása szerint „néhány ismeretlen egyén” hatolt be a Mensa helyiségeibe, és véres verekedést kezdeményezett. Az *Egyenlőség* pontosabb, mert, mint írja, „a Szent-Imre kör tagjai, az Ébredő Magyarokkal karöltve... közrefogták a Molnár utcai és fővárosi mensákat, amelyekből a zsidó hitű diákokat megkergették...”.⁷⁴ A rombolás mértékére jellemző, hogy a Mensa ezután csak 1919 végén nyílt meg újra. Mindez, tehát az 1919-es év egymást követő konfliktusai elidegenítették a támogatók jelentős részét. Ezért a Mensa működtetése 1921 közepéig csak amerikai segítségével, nevezetesen a *Joint* és az *American Relief Administration*⁷⁵ támogatásával volt lehetséges.

1920-ban a jóléti tevékenység új formájáról adtak hírt a lapok. Egy új OMIKE-intézmény, a Magyar Zsidó Kultúrotthon budapesti zsidó gyermekek vidéki nyaraltatását kezdeményezte. Ehhez segítséget kért és kapott a vidéki hitközségektől. 1920-ban 1300 fővárosi gyermeket nyaraltattak vidéki családoknál. A következő évben a program folytatódott ugyan, de csak 500 gyermek elhelyezésére nyílt lehetőség. A program ezt követően hullámváz sikerrel haladt, 1923-ban 960, 1924-ben közel 700 gyermek elhelyezésére került sor. Hasonló ingadozást mutattak a számok a következő években is. 1931-ben viszont már a gyer-

⁷⁴ Véres támadás a zsidó egyetemi hallgatók menzáján. *Népszava*, 1919. augusztus 6. 3.; Támadás a mensa ellen. *Egyenlőség*, 1919. szeptember 11. 10. – A Szent Imre Kör (teljes nevén Katolikus Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Szent Imre Köre) 1888-ban alakult; az *Ébredő Magyarok Egyesülete* 1918 decemberében fajvédő katonatisztek vezetésével alakult bajtársi egyesület.

⁷⁵ American Relief Administration: amerikai segélyszervezet, amely Herbert Hoover későbbi elnök vezetésével élelmiszersegélyt osztott a háború utáni Európa keleti felén.

meknyaraltatás csődjéről számolt be Friedmann Dénes főtítkár az *Egyenlőség* hasábjain: „Legmegdöbbenőbb... a gyermeknyaraltatási akció csődje. A legtöbb hitközség azt közli, hogy még az akció megindítása is kilátástalan.”⁷⁶

A hosszú ideje folyamatosan ellátott jóléti feladatokat az 1920-as években színesítette egy-egy sajátos akció. Ilyen volt például 1922-ben az OMIKE diákakciója, amelynek keretében 400 (más adatok szerint 600) diákot étellel láttak el a pészachi ünnepek alkalmából nyolc napon át,⁷⁷ vagy a cipő- és textilakció 1923–1924-ben.

1922 tavaszára a Mensa Academica súlyos anyagi helyzetbe került. Az intézmény egymillió korona hiányt halmozott fel, egyfelől a kedvezményezetteknek a tervezettnél lényegesen nagyobb száma, másfelől a költségek meredek emelkedése miatt. A válság nem szűnt meg, minden évben kérdéses volt a program fenntarthatósága, így az OMIKE vezetése ismét az adományozókhoz fordult támogatásért.

A segítség egy – kisebbik – része egy pályázatcsomagból származott, amelyet az OMIKE a Mensa Academica fővárosi segélyprogramokon keresztül nyert meg. Ennek része volt az 1923-as kedvezményes liszt-akció.⁷⁸ Az utalványért folyamodó egyesület benyújtotta a Mensa Académicára jelentkezett egyetemi és főiskolai hallgatók névjegyzékét is.⁷⁹ A 442 névből álló jegyzék – amely tartalmazta az egyetem, főiskola nevét, valamint a hallgató apjának foglalkozását, és amelynek nyomán a főváros 287 fiatalnak adott kedvezményre jogosító utalványt – lehetővé tette néhány érdekes körülmény megismerését. Így a Mensát akkor igénybe vevő hallgatóknak kilenczede fiú volt, több mint fele az orvosi egyetem, negyedrésze a műszaki egyetem hallgatója. Húsz százalékuk volt árva vagy félárva, és minden tizedik esetében az apa „foglalkozás nélküli” vagy nyugdíjas volt. Az aktív kereső apák döntő hányada valamilyen

⁷⁶ A gyermeknyaraltatás csődje. *Egyenlőség*, 1931. május 9. 2.

⁷⁷ Széder-esték az OMIKE Mensán. *Egyenlőség*, 1922. április 29. 12.

⁷⁸ Nincs adat arra, hogy ez egyszeri, vagy több éven keresztül ismétlődő fővárosi akció volt-e.

⁷⁹ Budapest Főváros Levéltára IV. 1407.b VIII. 52906.

alsó-középosztálybeli foglalkozást űzött. Így 83 százalékuk nem fizikai foglalkozású volt, és döntően a kereskedelemben és a szolgáltatások területén dolgozott.

1926-ban a válság miatt beszüntették a vacsoraosztást, hogy az ebédeltetés megtartható legyen. A pénziány megszüntetésére tett kísérletek olyan megoldásokat szültek, mint az egymást követő Mensa-bálok (1926-ban Jászai Mari mondta a báli köszöntőt, 1928-ban pedig Somlyó Zoltán lépett fel), amelyek jelentős társadalmi eseménynek számítottak; ezt jelezte, hogy a különböző lapok nemegyszer terjedelmes cikkekben számoltak be róluk. Ilyenek voltak továbbá az OMIKE sorsjátéka, majd az úgynevezett Láthatatlan Mensa-bálok. Mindez azonban nem vezetett valódi konszolidációhoz. 1928 őszén, majd 1929 októberében az OMIKE elnöke, Buday-Goldberger Leó kénytelen volt kiáltványt közzétenni a Mensa Academica megmentése érdekében.⁸⁰

Mindenesetre a Mensa működését óriási erőfeszítések árán, az egyre szaporodó jótékonyági estek, rendezvények révén is (ilyen volt például 1931 elején Stern Samuné 6000 pengő adományt eredményező garden partija) fenntartotta az OMIKE. 1930-ban a beszámolók szerint több mint 7000 adag ebédet és vacsorát juttattak a szegény sorsú egyetemi és főiskolai diákoknak.⁸¹

1929-től az egyre erősödő gazdasági világválság erodálta az OMIKE bázisát alkotó zsidó középosztály anyagi helyzetét. Ezt a változást sok minden jelezte: például a kikeresztelkedések megszaporodása, a falusi kisegyzisztenciák csődbe jutása, az állami szubvencióval támogatott konkurencia (Hangya szövetkezeti rendszer) erősödése, a gazdasági antiszemitizmus szá-

⁸⁰ BUDAY-GOLDBERGER Leó: Mentsük meg a Mensa Academicát. *Egyenlőség*, 1928. szeptember 22. 3.

⁸¹ Szórványosan előforduló támogatási adatok találhatóak a *Fővárosi Közlöny* egyes számaiban (1931/46, 1932/25, 1933/33). Az itt található információkból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az OMIKE-nek juttatott szociális célú fővárosi támogatások mértéke az évek során egyre csökkent. Így 1930-ban a segély összege 6000 pengő, 1931-ben a javaslat 5000 pengőre szólt, 1932-ből 2500 pengős, 1933-ból pedig 1250 pengős adatot találunk.

mos jelensége, a Palesztinába való kivándorlás iránti fokozódó érdeklődés.⁸²

A pénzügyi válság közepette, amelyről az 1930-as évek elején minden hivatalos rendezvény beszámolt, az OMIKE – szinte előremenekülés gyanánt – 1932 szeptemberében diákotthon létesítéséről hozott döntést, amely indulásakor 1933 januárjában 35 szegény sorsú diáknak nyújtott szállást és teljes ellátást.

A feszültségek természetesen megtalálhatók voltak a zsidó közösségen belül is. 1935 februárjában a *Népszava* cikket közölt a következő címmel: „A zsidó diákok bojkottálni akarják az OMIKE menzáját.” A cikk beszámolt arról, hogy egyre élesebb harc folyik a zsidó diákszervezet, a MIEFHÖE és az OMIKE között. A harc fő oka – mint a cikk állítja –, hogy a MIEFHÖE új vezetősége közvetlenül is meg akarta védelmezni a szegény sorsú diákok érdekeit, és biztosítani kívánta az egyesület demokratikus vezetését. Kapcsolatot keresett továbbá más vallású diákokkal is. Mindez nem volt ínyére az OMIKE vezetésének (benne Buday-Goldberger Leónak), és kenyértörésre igyekezett vinni a dolgot. Az ultimátum – a lap szerint – úgy szólt, hogy „a diákok lépjenek ki a MIEFHÖE-ből, mert különben nem juthatnak többé kedvezményes étkezéshez”.⁸³ A *Pesti Hírlap* a konfliktusról azt írja, hogy a diákszervezetben megerősödött a „haladó” párt, és az ehhez tartozókból került ki az új vezetőség is. E tudósítás szerint a diákok követelték, hogy kapjanak szabadabb kezet a diákjóléti intézmények irányításában, és kérték a zsidó intézményektől a tandíjsegély felemelését. A lap szerint 133 diák írta alá a nyilatkozatot.⁸⁴ A konfliktus feloldása viszonylag hamar megtörtént, ezt igazolni látszanak a korabeli sajtó óvatos híradásai. „Rend lesz a zsidó diákegyesületben!” – írja 1936 vége felé egy joghallgató, nyugtázva, hogy helyreáll a zsidó társadalom és a főiskolai ifjúság között megbomlott

⁸² Lásd erről részletesebben: CSORBA László: Zsidó szellemi élet a húszas-harmincas évek Magyarországon. In: *Hét évtized a hazai zsidóság életében*. I–II. k. Szerk.: HORVÁTH Pál–LENDVAI L. Ferenc–SOHÁR Anikó. MTA Filozófiai Intézet, Budapest, 1990 (Vallástudományi Kiskönyvtár).

⁸³ A zsidó diákok bojkottálni akarják az OMIKE diákmenzáját. *Népszava*, 1936. február 21. 8.

⁸⁴ Harc az OMIKE és a MIEFHÖE között. *Pesti Hírlap*, 1936. február 18. 11.

megértés.⁸⁵ Ezt követte egy, az egységet demonstráló rendezvény a PIH Síp utcai dísztermében, több száz diák és a zsidóság számos vezetője részvételével.⁸⁶ Végül az OMIKE közgyűlésén Buday-Goldberger Leó és még jó néhány szónok kinyilvánította, hogy továbbra is támogatják a (minden jel szerint pacifikált) zsidó diákságot.⁸⁷

A vállalt jóléti feladatok ellátása az 1930-as évek második felében állandó gondokkal járt, az egyesület nem tudta megteremteni a megfelelő pénzügyi hátteret. Jól tükrözi ezt az OMIKE 1937/38-as költségvetési tervezete, amely szerint a bevételi előirányzat 79 500 pengő, az előirányzott hiány 6000 pengő volt. A következő, 1938/39-es költségvetési év esetében a bevételi előirányzat 64 400 pengőre csökkent, a hiány – ennek megfelelően – 24 000 pengőre növekedett. A valóságos és tervezett költségek felét a Mensa fenntartása, az ezt követő második jelentős nagyságú tételt a tandíjsegély tette volna ki. A kulturális költségvetés nagysága ez időkből gyakorlatilag elhanyagolható, néhány száz pengő volt. A korábbi évektől részben eltérően, de e folyamatokba jól illeszthetően a bevételek döntő részét az a szubvenció jelentette, amelyet az OMIKE a PIH-tól, a MIOI-tól és a Pesti Chevra Kadisától kapott, illetve remélt. Lejárta a korábbi tagdíjakció is, amely Buday-Goldberger Leó kezdeményezése volt. Az egyesületnek komoly tartozásai voltak házbérben és a szállítókkal szemben. A csökkenő bevételek kényszerűen mérsékeltek a jóléti erőfeszítéseket. Így a Mensa esetében a korábbi 200-220 fős igénybevétellel szemben 160 fővel számol csak a tervezet. Azt is jelezték, hogy megszüntetik a MIEFHÖE támogatását.⁸⁸

⁸⁵ Rend lesz a diákegyesületben! *Egyenlőség*, 1936. november 5. 14.

⁸⁶ Megható magyar zsidó diáktüntetés az ifjúság belső békéjéért. *Egyenlőség*, 1936. november 12. 6.

⁸⁷ „Nem hagyjuk el diákjainkat!” *Egyenlőség*, 1936. november 23. 12.

⁸⁸ Az OMIKE 1938/1939-ik évi költségvetési előirányzata, 1938. május 25. MNL OL / Z 675 Buday-Goldberger Leó iratai – C, 10. csomó, 47. tétel. OMIKE 1937–1947. – Ez az előirányzat már nem valósulhatott meg.

Politikai kapcsolódások

Érdemes megvizsgálni, hogy az OMIKE a vizsgált időszakban milyen helyet foglalt el a hazai zsidóság felekezeti és politikai áramlatai között, amelyek hol egymással együttműködve, hol pedig egymással harcolva próbáltak önmaguk lenni.

Afelől nem áll rendelkezésünkre információ, hogy az egyesület tagságában megtalálhatók voltak-e az ortodox közösség képviselői. Biztos azonban, hogy a neológ tagok mellett szerepet vállaltak a *status quo ante* irányzat hívei is. Az adatokból ugyanis kitűnik, hogy a szervezetként csatlakozott tagok között voltak ilyen hitközségek is, mint például a gyulafehérvári, a mágocsi, a nyíregyházi. De ez a kérdés valójában – még elméletileg is – csak az első évekre vonatkozóan fogalmazható meg. A Trianon utáni Magyarország (zsidó) felekezeti megoszlása teljesen más volt, mint a dualizmus korában. Elvesztek a hazai ortodoxia nagy központjai, a határokon kívülre kerültek a nagy lélekszámú felvidéki és erdélyi ortodox közösségek. A zsidó neológia vallásossága, ezzel kapcsolatos tudása és mindennapos gyakorlata, a magáévá tett asszimiláció meghatározta kulturálódási igényét, annak jellegét, irányát is. Ez nyilván konfliktust szült az OMIKE törzsét alkotó neológ zsidó középosztály és a szellemi, illetve valóságos irányításban fontos pozícióban levő rabbik (elsőként Hevesi Simon) között. „A »vissza a zsidósághoz« tartós szlogenje volt a neológ hitközségi életnek.”⁸⁹ Ez vezethetett a későbbiekben a hitvédelmi programok megindításához és az ezzel kapcsolatos, hiábavalónak tűnő erőfeszítésekhez. Mindezek ellenére az OMIKE igen erős kapcsolatot épített ki a hazai neológia olyan szellemi (és anyagi) intézményeivel, mint a PIH (amely a neológ zsidóság több mint felét képviselte) és a korszak meghatározó zsidó folyóiratával, az *Egyenlőség*gel.

Fontos, de nem meghatározó szellemi és politikai áramlata volt a két világháború közötti magyar zsidó szellemi életnek a cionizmus. Az OMIKE egész vezetése távol tartotta magát a cionizmustól, sőt helyel-közzel a politikai viták hőmérsékle-

⁸⁹ SZALAI Miklós: Cionizmus, neológia, ortodoxia. *Múltunk*, 2004. 63.

ti változásainak megfelelően kifejezetten ellenségesen foglalt állást vele szemben. Ez látszólag ellentétben van azzal, hogy 1911-ben az OMIKE a cionizmussal – vagy annak gondolataival – rokonszenvező *Múlt és Jövő* folyóirat alapítói közé tartozott. Akkoriban ugyanis az egyesület azért részesítette kiemelt támogatásban a folyóiratot, mert meghatározó volt benne a vállalt kulturális misszió.

Az 1902-ben létrejött Magyar Cionista Szövetség „nem tudta elérni, hogy legális egyesületté váljon, alapszabályait a kormány elismerje, mert az erre irányuló kérelem elbírálásánál a magyar kormány kikérte a zsidó felekezeti vezetők véleményét is, akik minden esetben (1903, 1906, 1910) idegen ország ügyeibe való beavatkozási törekvésekkel, a zsidó közösség belső békéjének megbontásával stb. vádolták a cionistákat”.⁹⁰ (Végül 1927-ben a Belügyminisztérium elfogadta a Szövetség alapszabályát.) A cionistákkal kapcsolatos feszültség az 1920-as évek közepétől egyre erőteljesebbé vált. Ezt jelezte a PIH vezetőinek ismétlődő, nagyon kemény támadása, köztük Hevesi Simoné is, aki ekkor – ne felejtjük el – az OMIKE társelnöke, szellemi irányítója is volt. Az OMIKE vezetése lényegében távol tartotta magát a cionizmustól. Jól mutatja ezt a Baracs Marcellel készített 1922-es interjú egy részlete: „... ha a cionizmus arra törekszik, hogy azon zsidókat, akik az európai nemzetek élő testébe olvadtak s azzal egybeforrtak, onnan újra kiszakítsa, ha a cionizmus nemzeti jelleget vesz fel, úgy káros és meddő munkát fog végezni.”⁹¹

Ettől nem független fejlemény, hogy „amikor később a neológiaiában hangos és meglehetősen áldatlan küzdelem bontakozott ki akörül, hogy ki is képviselje a magyar neológ zsidóságot a felsőházban: Hevesi Simon, vagy Löw Immánuel szegedi főrabbi, akkor a cionisták ebben a vitában állást foglaltak Löw mellett, amit azzal indokoltak, hogy mellette állott az egész vidéki zsidóság. A valóságban feltehetően az motiválta a cionistákat,

⁹⁰ Uo. 77.

⁹¹ Dr. Baracs Marcell a cionizmusról. *Múlt és Jövő*, 1922. december 22. 3.

hogy Löw Immánuel kevésbé volt anticionista, és részt vett a Pro Palesztina munkájában is.”⁹²

A cionizmussal kapcsolatosan léteztek persze barátságosabb álláspontok, mint a PIH vezetőié. 1926-ban hozták létre a Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetségét, amelyben komoly szerepet játszottak neves OMIKE-tagok is, hitszónokok, publicisták és költők, valamint Kiss Arnold rabbi. Ez a kezdeményezés azonban nem jelentette a konfliktus végét, sőt az 1930-as években, ha lehet, még élesebbé vált a neológ vezetés és a cionisták küzdelme. Ezt bizonyítja, hogy 1935-ben a cionisták megalakították a Hitközségi Zsidó Néppártot, hogy ennek segítségével leváltsák a PIH vezetőségét, köztük Stern Samut, s egy kevésbé mereven anticionista gárdát állítsanak a helyébe. Ám az OMIKE szempontjából legalább ilyen éles volt az a polémia, amelyre 1937-ben került sor. Egyfelől Buday-Goldberger Leónak, az OMIKE elnökének az *Egyenlőségben*⁹³ közzétett beszéde jelezte ezt, másfelől – arra reagálva – Patai Józsefnek, a lap főszerkesztőjének a *Múlt és Jövőben* közzétett hosszú írása. Patai így idézi Buday-Goldberger szavait: Az egyetemi ifjúság körében, melynek gondozását élethivatásomnak tekintem, „nem engedem meghonosodni a cionista és így nemzetellenes eszméket”...⁹⁴

Patai a cikkben szokatlanul keményen bírálja Buday-Goldberger véleményét (és, tegyük hozzá, ezzel együtt az egyetemi fiatalokkal kapcsolatos gyakorlatát). Így fogalmaz: „ez az eljárás sem nem politikus, sem nem hazafias, sem nem zsidó.”⁹⁵

A cionistaellenesség tényezői között van egy, amely ebben az időszakban ugyanúgy jellemezte az OMIKE programjait, működését, mint a neológ zsidóság egészének magatartását. Az emberek úgy hitték, és feltehetően őszintén meg voltak róla győződve, hogy a magyar zsidóság hazafiasságának és egyér-

⁹² Uo. 107.

⁹³ Dr. BUDAY-GOLDBERGER Leó, Helyes útra! *Egyenlőség*, 1937. január 21., 1–2. A cikkben olvasható még a következő mondat is: „A cionisták halálos veszedelmbe dönthetik a magyar zsidóságot.”

⁹⁴ PATAI József: Nyílt levél Budai-Goldberger Leóhoz. *Múlt és Jövő*, 1937. február. 50.

⁹⁵ Uo.

telmően magyar nemzeti identitásának hangsúlyozása útját állhatja az antiszemitizmusnak. Ez a hazafiság, ennek előtérbe kerülése, hangoztatása a beszédekben, publicisztikákban, az ilyen típusú programok sűrűsödése jellemző volt az OMIKE működésére az egész vizsgált időszakban.

Érdemel néhány szót az is, hogyan alakult az OMIKE-nek a politikai pártokhoz fűződő viszonya. Ez intézményi szinten nyilván nem volt érzékelhető, az OMIKE vezetőinek részvétele a különböző pártokban mégis jelezhet valamit. Az 1926. decemberi országgyűlési választásokon a képviselőházba hat zsidó képviselő került be: Baracs Marcell, Bródy Ernő, Fábián Béla, Gál Jenő, Sándor Pál mint ellenzéki liberális és Dési Géza mint a kormánypárt, az Egységes Párt képviselője. (A felsőházban még Glückstahl Samu, a neves ügyvéd és Vida Jenő tartozott a zsidó felekezethez.)⁹⁶ Baracs Marcell 1921–1925 között volt az OMIKE elnöke, s posztjáról nyilván éppen azért távozott, mert megválasztották országgyűlési képviselőnek. 1924-ben a Rassay-féle Nemzeti Szabadelvű Párthoz kapcsolódó szabadelvű klub soraiba tartozott Buday-Goldberger Leó is.⁹⁷ Weiller Ernő a Nemzeti Demokrata Párt színeiben volt a fővárosi törvényhatóság tagja. A kor liberális pártjai erős kapcsolatokat tartottak fenn az izraelita hitközséggel csakúgy, mint a hozzá közel álló különböző egyesületekkel.

A két világháború közötti politika következményei ismertek. A tanulmányban vizsgált korszak záró eleme, az úgynevezett első zsidótörvény hatályba lépése előtt, 1938. március 22-én az OMIKE díszülésein ünnepelte alapítójának, Hevesi Simonnak 70. születésnapját. Az ünnepi beszédet természetesen Buday-Goldberger Leó, az egyesület elnöke tartotta. Ám a legfontosabb gondolatokat ez alkalommal Hevesi Simon mondta ki, egy korszak végleges lezárásaként: „1868 márciusában, az emancipáció életbe léptetése után születtem, mint magyar hazámnak egyenjogú szabad polgára jöttem a világra. Ha visszatekintek életem útjára, úgy érzem, méltó maradtam ahhoz a honpolgári

⁹⁶ Forrás: ERÉNYI Tibor: Zsidók és a magyar politikai élet (1848–1938). *Múltunk*, 1994/4.

⁹⁷ Új szabadelvű klub alakult. *Az Újság*, 1924. november 4.

jogkörhöz, melyet magyar hazám törvényhozása a dicsőséges emlékü legnagyobb magyar államférfiak és lángszellemű országnagyok sugallatára nekem megadott, és azt vallom emelt fővel: *van jogom ahhoz, hogy aki mint magyar hazának szabad fia születtem, ne haljak meg mint jogfosztott, hazátlan rabszolgá!*⁹⁸

A díszülés után néhány héttel, 1938. május 29-én lépett hatályba az 1938. évi XV. törvénycikk „A társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról” címmel. Ezzel merőben új fejezet kezdődött Magyarország, a magyar zsidóság és az OMIKE történetében egyaránt.⁹⁹

⁹⁸ HEVESI Simon: Mint a magyar hazának szabad fia születtem... *Egyenlőség*, 1938. március 24. 8.

⁹⁹ Az OMIKE 1939–1944 közötti Művészakciójának részleteiről lásd HARSÁNYI László: Az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület és a Művészakció (1939–1944). *Zempléni Múzsza*, 2013/3. 51–64; HARSÁNYI László: Színház az egész kis világ. *Critikai Lapok*, 2015. 01-02, 3-9., valamint www.omike.hu.